

STATEČNÝ REKTOR BRNĚNSKÝ

Na samém začátku 17. století byl v Brně posvěcen nový kostel v barokním slohu. Dnes stojí v centru moravského velkoměsta, tehdy byl po staven až nebezpečně blízko hradeb, za nimiž se nacházelo předměstí Cejl a dále Zábrdovice se starým premonstrátským klášterem i jiné samostatné obce. Do nového kostela Panny Marie Nanebevzaté byli uvedeni jezuité. Ti zde působili až do zrušení řádu v roce 1773. Poté kostel sloužil jako vojenský a za druhé světové války byl téměř zničen bombardováním. Po válce se jej podařilo opravit, ale jezuité se do něho mohli vrátit až v roce 1990.

I když jsou na duchovní práci jen dva, přece rychle obnovují dávné zvyklosti. Patří k nim i každoroční vzpomínka na svého významného člena, ctihodného otce Martina Středu, která se koná v jeho úmrtní den 26. srpna (bylo to roku 1649 o jedné hodině po půlnoci).

Po večerní bohoslužbě bývá zpřístupněna hrobka pod presbytářem, v níž je uložena rakev s tělem Martina Středy. Věřící procházejí kolem ní s pietou i s vírou, že zvěčnělý řeholník s pověstí světce splní jejich prosby o pomoc v různých svízelných a nemocech tak, jak to uvádějí mnohá svědectví z předchozích dob. Racionálně smýšlející člověk dneška se ptá, z čeho pramení tato důvěra a naděje rozprostřená na rozloze dlouhých tří a půl století.

Odpověď nutno hledat ve strastiplné třicetileté válce, do níž spadá působení Martina Středy. Roku 1545 přitáhli Švédové k Brnu a dvacetinásobná přesila jejich dobře vyzbrojených vojsk obléhala více než po čtyři měsíce město, které bylo pro ně poslední překážkou před Vídní, hlavním městem mocnářství. Martin Středa jako rektor jezuitské koleje zorganizoval studentskou legii a duchovně povzbuzoval a materiálně podporoval obránce Brna z řad nejen studentů, ale i měšťanů a tovaryšů. Civilistů bránících svoje město bylo dvojnásobně více než příslušníků profesionálního císařského vojska. U Martina Středy nacházel povzbuzení v nejtěžších chvílích i vojenský velitel města Brna Ludvík Raduit de Souches, Francouz a kalvíniista původem, jehož bystu umístili vděční Brňané nad město na hradě Špilberk a jehož tělo odpočívá v svatojakubském chrámu. Studentská legie vytvořená Martinem Středou odrazila všechny švédské pokusy proniknout do města tzv. Dřevěnou branou, tj. pevně zazděnou severní branou mezi kostelem sv. Tomáše a jezuitským kostelem. Obranné akce zde i na jiných místech provázelo mnoho příkladů vlastenectví a ovšem i mnoho projevů hlu-

boké víry a nadpřirozených úkazů. Tak např. v obleženém Brně se vyprávělo, že kdykoli Švédové střílí na město, začne se z kouře děl a požárů rýsovat na obloze postava klečícího P. Středy, a pronikavý třpyt tohoto oblaku prý brání obsluhám děl v zaměřování a nahání útočníkům hrůzu. S osobou P. Martina Středy je přímo spojeno neobyčejné ukončení nelítostných bojů, o němž píše shodně několik pramenů. Je mezi nimi také očitě svědectví Středova spolubratra Václava Schwertfera, který je prvním Středovým životopiscem. Tuto událost však popisuje i elogium na Martina Středu, tj. posmrtná charakteristika jeho života, a to slovy:

Poslední koule, vystřelená z většího děla na město a na jezuitskou kolej, dopadla k nohám otce Středy, který se modlil k Bohu, a znehyněla.

Avšak Středova hluboká víra a samozřejmá statečnost v roce 1645 je pouze jedním článkem v dlouhém životním řetězu. Byl původem ze Slezska – z Hlivity –, kde se narodil asi 11. listopadu 1587. V prostředí, z něhož si kromě své mateřtiny odnášel později i dokonalou znalost polštiny, byl jeho otec městským radním. Z matčina rodu pocházel rektor pražské univerzity Jiří Poledne, humanistickým jménem Meridies. V roce 1605 odešel Martin Středa na studia do Prahy. Jezuité tam tehdy měli dva konvikty pro studenty: seminář sv. Bartoloměje pro chlapce z bohatých rodin za peněžní úhradu a seminář sv. Václava, kde chlapci byli vzděláváni bezplatně a kde dva až pět roků před Středou bydlil též Slezan Jan Sarkander, později umučený a prohlášený za blahoslaveného.

V září 1608 přichází Martin Středa poprvé do svého osudového města. V Brně měli jezuité noviciát, v němž prožívalo první dva roky jezuitské dráhy mnoho kulturně významných členů českého Tovaryšstva. Byl mezi nimi později i Bohuslav Balbín, který Středovi věnoval obdivnou pasáž ve svých slavných Miscellaneích, tj. Rozmanitostech, a to v jejich čtvrté knize Bohemia Sancta – Zbožné Čechy z roku 1682.

Po skončení noviciátu poslali představení Martina Středu na další studia do Štýrského Hradce, kde klerik Martin získává perfektní znalost němčiny a důkladné vědomosti filozofické, které později mohl uplatnit jako profesor filozofie v Praze. V klidu klášterní klauzury Štýrského Hradce rozjímal Martin Středa o životě vnitřním a vnějším, o uzavření do sebe a aktivitě, o mystice a pastoraci. Tyto otázky řeší v dopise adresovaném svému spolubratrovi Dominikovi Valešiovi, který po ukončení studia ve Štýrském Hradci byl poslán na misie do slezské Nisy. V dopise z 13. srpna 1612 píše Středa:

Kdyby tedy někdo z nás tajně se ustraňoval, zajisté by velmi chyboval, a Bohu byl by více nemilý než ostatní smrtelníci, a nikomu by hodnotou neprospěval, chtěje jen sobě samému jí prospěti. Kdyby všichni tak jednali, tak by se vedlo lidem jako ve všemíru, kdyby tělesa nebeská, která nejprve paprsky sluneční přijímají, nechtěla přijatého světla vedlejší tělesům podávat; jako by proto tento nižší svět ustavičnou tmou byl obklíčen, tak by proto až k tomu bláznovství došlo u lidí, že by s bláznem neváhali praviti, že Boha není. A kdo by jiný takovou tmou nad jinými rozestřel nežli svíce schované pod

kbelcem? Ať tedy svítí světlo naše před lidmi, ať je vodi a uvádí na horu svatou, jako sůl chránící budiž jim život náš, a ramena ať nezávidí obojku roucha, když mast z hlavy Aronovy na ně stéká. (...). Což ona nevěsta v Písni Šalomounově starala se o květy? Vše-liká jablka, nová i stará, zachovala milému, a vstoupíc na palmu nesebírala květů, nýbrž ovoce uchopila, aby mu je donesla; ačkoli mezi liliemi pase, nikoli lilie, nýbrž ovoce sladké jest hrdlu jeho. Avšak nikoli předčasně ony květy byly odňaty, aniž příliš brzy jste jich opustil, ono se to stalo na rozkaz toho, jehož na pokyn vždy třeba jest poslouchati.

Z dopisu a ovšem i z pozdějších materiálů je zřejmé, jak Sředa odpovědně promýšlí křesťanskou filozofii od bible přes středověké mystiky až po Ignáce z Loyoly a jak se v duchu zakladatele Tovaryšstva Ježíšova rozhoduje pro život aktivní. V ignáciiovském duchu pokládal Sředa za nejspolehlivější směrnicí pro správné jednání neustálé poměřování mezi děním minulým a budoucím v úvahách, co a jak bylo vykonáno a co a jak třeba vykonat. Z minulých věcí nutno usuzovat na budoucí a podle budoucích nutno konat v přítomnosti. Martin Sředa při těchto úvahách poznal, že je povolán k činnému životu mezi lidmi a pro lidi.

Proto nastupuje nejdříve učitelskou dráhu v Praze. Od roku 1615 tam učil na jezuitských gymnáziích a studoval teologii. Po ovládnutí Prahy protestantskými stavy odchází s ostatními jezuiti do vyhnanství. Kolem velikonoce roku 1620 přijímá ve Štýrském Hradci kněžské svěcení a teprve v dalším roce se může vrátit do Prahy. V letech 1622 až 1624 působí na univerzitě jako profesor rétoriky a filozofie. Po něm stolici filozofie přebírá později proslulý barokní scholastik Rodrigo de Arriaga, „český Kastilec“, při jehož doktorské promoci pronáší Martin Sředa v lednu 1626 vzletnou chvalořeč. Hned poté odchází učit do Nisy a nedlouho nato provází jezuitského provinciála po kolejích, rezidencích a probačních domech české provincie.

Po druhé přichází Martin Sředa do Brna jako rektor koleje v září 1627. Vyniká laskavostí a důsledností i schopností křísit staré a tvořit nové. Projevuje jemný smysl pro obecný prospěch. V průběhu roku 1629 pořizuje pro kolej a okolí vodovod z Řečkovic a zakládá tři rybníky. Pro své podřízené vytyčuje pravidla, která měla a mají velký význam i pro laiky, např.:

Každému zlu v tomto životě, ať jest to vinou nebo trestem, lze se vyhnouti, a nepřihodí se vždycky, co nás někdy děsí nebo nám hrozí.

Nemůže býti to velikým zlem, co, byť i veliké bylo, není trvalé; malé však a krátké zlo lze snášeti.

Cokoli lidského smrtelníka potká, jiní snášeli a překonali, proč bychom my stejného rodu jsouce, chtěli toho býti zbaveni?

Neštěstí člověk méně cítí, jestliže si ho neušmá a myslí na dobré věci, jichžto užil nebo které naň čekají.

Kdo se oddává bázní nebo bolu, stavu svého nepolepší, nýbrž zhorší.

Kdo napřed myslí na neštěstí budoucí a s ním se spřáteluje a kdo pamatuje na to, co již vytrpěl, méně trpí.

V Brně vyrůstá Martin Sřreda v předního činitele české provincie, a tak není div, že ho provinciál jmenuje v listopadu 1629 rektorem u sv. Klimenta v Praze. S touto význačnou funkcí je spojeno i vedení pražského vysokého učení a dozor nad školami.

Ve třicátých letech, poznamenaných vpádem Sasů do Čech, bezprostředními válečnými událostmi, hladem a morem, pomáhá Martin Sřreda na různých místech obětavě a usilovně a stává se duchovní posilou pro všechny strádající. Podílí se na založení koleje a gymnázia v Klatovech. Ještě v témže roce 1636 odjíždí jako prokurátor české provincie do Říma a počátkem roku 1638 ho generální představený Tovaryšstva Ježíšova jmenuje provinciálem české provincie. Ta měla v té době podle Jana Tenory kromě svého klementinského centra 17 kolejí, tj. domů, v nichž bydleli vedle kněží i studenti a řádový dorost, a 5 rezidencí, kde bydleli kněží pracující v duchovní správě. Všech členů české provincie bylo kolem 600.

Po třech letech odchází Martin Sřreda potřetí do Brna, tentokrát jako rektor brněnského noviciátu. Následuje sedm nejplodnějších let s vrcholem ve Sřredově účasti na obraně města před nezvanými dobyvateli. V Brně se také mohly na širší časové rozloze projevit Sřredovy obdivuhodné vlastnosti. Bohuslav Balbín z nich vysoko kladl jeho rozvážnost. Píše:

Mezi jeho ostatními ctnostmi jsme vždy měli za největší jeho obdivuhodnou rozumnost a shovívavost, s níž snášel a omlouval chyby jiných, a jeho rozvážnost, s níž chyby podržzených napravoval. Jestliže se před ním něco méně uctivého nebo nedosti způsobného dělo či říkalo, tu on jemně zardělý mlčel a nedával na sobě nic znát. Jestliže někdo někoho nepřítomného napadal a obviňoval z výroků a skutků nerozvážných, on s obdivuhodnou obratností ho omlouval a někdy i usilovně hájil. Opravdu nestrpěl, aby byl někdo nějak snižován nebo trpěl vážnější pomluvou. Chyby svých podržzených často tři až čtyři dny přehlížel. Byly-li však vážnějšího rázu, nepřesel to lehce, ale vybíral si chvíle zvláště vhodné, v nichž spíše jako lékař léčil, než aby jako soudce provinilce trestal. Nikdy neháral člověka podrážděného, nebo nebyl-li sám naprosto klidný. Teprve až viníci byli úplně utišení a chvíle k napomenutí vhodná, jemně je napomínal a spasitelně napravoval.

Dne 1. ledna 1648 je Martin Sřreda opětovně jmenován provinciálem. Přestože byla krutá zima, provedl postupně vizitace v několika kolejích, jako v Klatovech, Českém Krumlově, na jaře pak ve Znojmě a Brně. Úzkost svých podržzených z války zmirňoval uklidňujícími slovy „Otcové, v krátkosti budeme mít mír, a všeobecný mír“. Míru však ještě předcházelo švédské obléhání Prahy. Koncem července dobyli Švédové Strahovskou bránu a opanovali Malou Stranu a Hradčany i Hrad. Do švédské moci se dostalo na dvě stě předních šlechticů a mnoho duchovenstva, dokonce i pražský arcibiskup kardinál Arnošt Harrach. Švédským lupem se staly rudolfínské sbírky i další jedinečné umělecké památky z pražských klášterních i soukromých sbírek. Švédská soldateska vylou-

pila několikrát i malostranský dům jezuitských profesů, tj. klášter, kde žili kněžší zachovávající přísnou chudobu. V tvrdé situaci stálého loupení, žhářství a plenění Švédů se pochopitelně zorganizovala na Starém Městě rozhodná obrana, jejíž zvláště nebezpečné pozice zaujalo asi sedm desítek jezuitů a množství studentů jezuitských škol i mnoho dalších občanů. Neohrožeností tehdy proslul jezuita prof. Jiří Plachý.

Všechny prudké útoky Švédů byly odraženy, na výzvy ke kapitulaci se odpovídalo, že Praha patří českému králi. Švédové byli trpce překvapeni hrdinným odporem Pražanů, neboť doma se jim podle exulantských referencí slibovalo, že budou přijati s nadšením jako osvoboditelé. Od té doby se táhne historiografií otázka „Co se stalo za pouhých tři desetiletí s českým národem?“ Odpověď logicky vyplývá z násilných činů svědčících o vůli švédského vojska nikoli osvobozovat, nýbrž ničit a vraždit. Národ se tedy bránil bez názorových přehrad – a bránil se usilovně a úspěšně. Obléhání Prahy a útočení na ni bylo ukončeno, když v závěru října pronikla do švédského tábora zpráva, že po třicetiletém válčení byl ve Vestfálsku uzavřen mír.

Provinciál Martin Sředa dlel v této době většinou na vizitacích, kde organizoval duchovní pomoc Praze i praktickou pomoc nemocným morovou epidemií. Sředa vizitoval po Kladsku Vratislav, kde znovu vyjadřoval svou víru v brzký mír. Při cestování Slezskem navštívil také mariánské poutní místo v Čenstochové a svou rodnou Hlivici. Na zpáteční cestě zvěstoval 24. října 1648 v Kladsku členům tamní koleje uzavření vestfálského míru.

Za enormního pracovního vypětí se hlásí neduhy, které provinciál Sředa předtím přemáhal svou obrovskou vůlí. Přesto se v létě 1649 vydává na novou vizitační cestu do Slezska, kde si při opětovném vzplanutí tuberkulózy uvědomuje svůj brzký konec. Umřít chce v Brně, kam se dá převézt. Jeho čtvrtý pobyt v tomto městě je už jen osmnáctidenní: umírá, jak si sám předpověděl, dne 26. srpna 1649.

Předpovědi a proroctví patří k duchu baroka. Víme, jak velmi proroctvím věřil např. Komenský, a dokonce je knižně vydával. V tom podstatném se mu nesplnila. Avšak Martin Sředa vyslovil mnoho předpovědí, jež se splnily. Týkaly se např. osudů budoucích panovníků z rodu habsburského i tureckého nebezpečí, jehož konec předpověděl přesně na rok. K tomu najdeme toto očitě svědectví:

Když P. Sředa procházel po odtazení Švédů od Brna zpustošená místa a zastavil se nad spáleništěm se zříceninami, rozplakal se jeho spolubratr nad hrozným stavem. Sředa mu řekl:

Tak jest, můj otče, vpravdě velmi nepřitelem sklíčena jest provincie veškerá, mysl mnohých lidí jest převrácená, takže uším právem jest nám oplakávati žalostný tento stav vlasti. Ale pamatujte si, milý otče, roku osmdesátého třetího v tomto století daleko větší připadne tíseň od nepřitele divokého. Bude popleněna provincie a mužové i nejpředněj-

ší budou hledati úkrytu, Morava bude se strachovati a víra katolická mnoho utrpí. Ale všechno to prozřetelná ruka Boží v dobro obrátí...“ Spolubratr se zeptal: „Kdo z nás až do toho času bude živ? Ani já, ani důstojnost vaše.“ P. Středa rozhodně odpověděl: „Milý otče, já sice ne, ale vy budete živ a z vlastní zkušenosti poznáte všechno toto.“

Středův životopisec se skutečně dožil v předpověděné době tureckého vpádu na Moravu i obléhání a osvobození Vídně a zemřel více než osmdesátiletý.

Velice rozšířená byla Středova předpověď o domu habsburském, neboť byla přepisována a překládána do latiny a němčiny. Asi roku 1640 předpověděl P. Středa:

Ferdinand IV. se stane sice králem římským, ale brzo potom umře. Leopold, jeho bratr, po mnohých těžkostech a úkladech se stane naposledy římským císařem. Ten Leopold v mladosti své nebezpečné nemoci vystojí a veliké protivníky míti bude. Turek proti němu vojnu zdvihne, takže dům rakouský v malé naději bude. Bůh však jemu přispěje a mimo naději mnohých a Turkům k zahanbení vítězství mu udělí. V dosáhnutí dcery krále španělského za nevěstu bude míti mnoho prodloužených těžkostí, však naposledy vesele se vykoná. Při začátku mnoho vojny míti bude, takže malá naděje se ukáže, neboť král francouzský úšudy předčítý bude a všechno téměř si podmaní. Ale potom Bůh Leopoldovi ku pomoci přispěje, francouzského krále a všechny domu rakouského nepřátele pokoří s podivením všech lidí. Potom bude míti šťastné panování, nad nepřáteli zvítězí a více krajín nabude, nežli který z jeho předkův jich měl. Z toho Leopolda zase dům rakouský se rozmnoží, a bude šťastnější nežli všichni jeho předchůdcové. Bude míti sčteně více manželek než jednu. Za jeho panování rozličných zrádcův zrady a zpronevěření se vyjeví a na světlo vyjdou.

Toto proroctví Martina Středy se veskrze splnilo. Historické prameny uvádějí, že císař Leopold I. nosil Středovu předpověď u sebe a několikrát vyjádřil podiv nad tím, jak se vyplňuje, a to v záležitostech rodinných i veřejných. Není divu, že z věštecké schopnosti Martina Středy, z jeho schopnosti uzdravovat a potěšovat a vůbec z jeho duchovní síly rostla úcta k němu. Je dodnes podivuhodné, že tento člověk pracovně velice zatížený mohl ještě napsat 11 latinských spisů, které však zůstaly v rukopise. Jejich obsah byl filozofický nebo mravoučný. V jednom z nich vytyčuje obraz správného řeholníka, v jiném uvažuje o duchovním životě, v dalším o Boží prozřetelnosti, jinde Martin Středa medituje o umění dobře žít a dobře umírat, dále o modlitbě, o kultu Bohorodičky atd. Dominantním rysem Středovy tvorby je výchova člověka a mladého jezuitu především. Ta byla založena na řeholních zásadách poslušnosti, chudoby a čistoty a s nimi souvisící pokory, mírnosti a trpělivosti. Martin Středa např. doporučuje:

V každém zmatku či pochybnosti se důvěrně obrať k Bohu, použij pravidel správné volby a bez obav udělej to, co se ti zdá být lepší nebo méně nesprávné; a pak buď klidný, ať se stane cokoliv, protože jsi učinil zadosť zdravému rozumu a Bohu.

Měj rád prosté věci a spokoj se s málem – zakusíš velký pokoj.

Šetři svým časem, jak umíš šetřit své peníze.

Nikoho neodsuzuj, aniž bys ho předtím vyslechl.

Netrap se předčasně starostmi o to, co se stane; stačí to zlé, co přináší každý den.

Nevměšuj se do drobných povinností a prací svých podřízených.

Nesluší se, aby si opravdový muž ušlechtilého ducha stěžoval na nějaké obtížné práce nebo že jich má příliš mnoho.

Nahrnou-li se nezbytné práce, neztrácej rozhled a duševní sílu, ani přívětivost; s důvěrou se odporuč Bohu a zůstaň stále usebraný; seřaď si je a začni od těch nejnaléhavějších a potom se dej do ostatních. Jestliže tě někdo při tom vytrhuje, laskavě mu řekni, aby přišel po druhé.

Tvá snaha i práce nejsou bez vnitřní zásluhy. My pracujeme a vzděláváme, ale plody jsou jen Božím dílem. Bůh od nás nic nepotřebuje a vůbec mu neuškodí, nedostane-li nic od lidí, neboť jeho prozřetelnost, moc a moudrost může kdykoliv dosáhnout, čeho chce. Já jsem sázel, Apollo zaléval, Bůh však dával vzrůst.

Je škoda, že uplynulá desetiletí nepřála ve vlasti studiu takových duchovních osobností, jako byl Martin Středa. To stále ještě přežívá. Naštěstí se takovými osobnostmi zabývali historikové v exilu. Jezuita Josef Koláček vydal v Římě – Mníchově v roce 1987 zasvěcenou monografii Martin Středa, v níž na základě dosud nevyužitých materiálů rozšířil dosavadní znalosti o Středovi, přebírané namnoze ze záslužné knihy moravského historika Jana Tenory z roku 1898. Připomeneme ještě z exilových spisů knihu Antonína Kratochvila *Das böhmische Barock*, vydanou v Mníchově v roce 1989, v jejíž jedné kapitole pojednal o dvou jezuitách jako inspirátorech protišvédské obrany svého města – o Jiřím Plachém v Praze a Martinu Středovi v Brně.

Ve více či méně vzdálené cizině se nezapomínalo na pamětní list městské rady brněnské ze dne 23. listopadu 1671:

Jestliže těm, kteří za vlast a její zachování život položili, náleží věčná sláva, pak právem tatáž sláva patří i často jmenovanému ctihodnému P. Martinu Středovi jakožto od Boha nepochybnému zachránci tohoto města Brna a tím i celé vlasti, která tehdy na udržení města závislá byla.